

FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN TARİHÇİLİĞİ

Ertan Eğribel

Bu çalışmada Fuat Köprülü'nün tarihçiliği konusunu ele alacağız. Fuat Köprülü (1890-1966) Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşu dönemini yaşamış, Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal etmiş bir Türk aydınıdır. Türkiye, tarihinin son dönemlerinde çalkantılı bir değişme içine girmiştir. Köprülü'nün tarih görüşü Devlet'in sorunları ve bu sorunlar önünde takındığı tutumlar ile olan ilişkisinde gerçek anlamını bulur.

Tarihimizdeki yeni gelişmeler Anadolu Türklüğü temelinde dünya görüşümüzün ve tarih anlayışımızın yeniden oluşturulması gereğini ortaya çıkarmıştır. İkinci Meşrutiyet sonrasında, Balkan ayaklanmaları ile Osmanlı Devleti küçülmüş, 1. Dünya Savaşı öncesinde Batı tarafından Türk toplumunun ve ülkesinin onursuzca ortadan kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu sorunlar karşısında toplum varlığının korunması ve bağımsız yeni Türkiye Devleti'nin kurulması çabası içinde Devlet, Anadolu Türk toplumunu belli bir siyasetin temelinde koyma gereğini duyacaktır. Türk sosyolojisinin kuruluşunda belli konular ve yeni tarih görüşleri bu dönemde karşımıza çıkan sorunlara göre belirlenmiştir. Sosyolojimizin ve tarihçilerimizin tutumu Devlet'in genel eğilimlerine çalışmalarıyla kuramsal destek ve temel sağlamak olmuştur. Ortaya çıkan değişikliklerin, yeni amaç ve seçimlerin tanıtılması, yeni dünya görüşünün oluşturulması ve topluma kazandırılması tarihçilerimizin ve sosyolojimizin en başta gelen görevi olacaktır.

1908 sonrası gelişmeleri içinde Osmanlı'nın ortadan kaldırılması konusunda Batı'nın ortak tutumu sonucu Osmanlı dünya egemenlik ilişkilerinde etkin bir taraf olmaktan çıkmıştır. Batı içi siyaset farklılıklarına göre belirlenen, belli Batılı devletlerle işbirli-

ğine dayalı Doğu toplumlarında Batı siyaseti temsilciliği, «Osmanlılık, Türkçülük, İslâmcılık» siyasetleri uygulanamaz hale gelecektir. Bu gelişmeler sonucu Batı önderliğini benimseyerek, Batı siyaseti içinde toplum olarak kendi varlığımızı belirtecek ve varlığımızı bağımsız olarak sürdürmemize izin verecek siyasi temellerin yeniden tanımlanması gerekmiştir. Batı ile yeni ve değişik ilişkiler kurma isteğine karşılık bunun Batı'da olumlu karşılanması, bu isteğe tam destek verilmesi söz konusu olmamıştır. Devlet'in ortaklık kurabileceği yegane dayanak ve güç Anadolu halkıdır. Bu geçmişten farklı olarak, Devlet ile toplum'un tam bütünlüğü, ortaklığı üzerine kurulu yeni bir dünya görüşünün, tarih anlayışının gündeme gelmesini gerektirmiştir. Bunun için halkın ve Devlet'in dünya görüşlerinin tam birliği, hiç bir parçalanmaya izin vermeyecek ve Devlet'in Türk özelliğini vurgulayacak biçimde, «Türk Halk Kültürü» temelinde ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla yeni Cumhuriyet Devleti ile birlikte tam Batılılaşma siyasi seçimi yapılmıştır. Devlet sorunlarının çözümünü «Batı tipi toplum» ve «Batı tipi (Ulus) Devlet» ile tanımlayacaktır. Devlet'in bu yeni seçimi Türk kültürünün devamlılığı ve değişikliği içinde ele alınacaktır. Yeni Devlet'in varlığının temelini, dayanağını bu siyaset oluşturmaktadır. Devlet'in yeniden yapılanması sözkonusu edildiğinde bu yönde değişikliklerden söz edilmekte, toplum kimliğinin değişmesi gereği vurgulanmaktadır. Köprülü daha başlangıçta topluma dayanmayan Batılılaşma girişimlerini, Tanzimat ve Reform fikirlerini yüzeysel, taklid olarak kaldığını belirterek eleştirmektedir, (Tasvir-i Efkar, 2 Mart 1329, 1913)*. Ancak toplumun Batı'ya benzemesi gereğinden bahsedilse bile toplum kimliğinin değişmesi ve toplum varlığının savunulması dünyada ve tarihte belli ilişkiler içinde bir yer edinme sorunu olarak ele alınmıştır. Türk toplumunun varlığını savunacak ve dayanışmasını sağlayacak olan yeni tarih anlayışı, toplumlar arası ilişkiler içinde gündeme getirilecektir. Devlet'in ve Anadolu Türk toplumunun dünya siyasetindeki özel yerinden vazgeçmesi sözkonusu değildir.

* F. Köprülü'nün eserlerinin yayın tarihleri dönemin ilişkilerinin bir ürünü ve açıklaması olarak ilk yayınlandıkları tarih itibarı ile verilmiştir.

Türk toplumunun sorunları Batı-dışı bir toplum olmamızdan, kimliğimizden kaynaklanan bir eksiklik olarak konulmasına karşılık, Türk toplumu tarih dışı kalmış, tarihinde Devlet kurmamış, Batı etkisi ile yeni bir kimlik edinme ve Devlet kurma sorunu ile karşı karşıya kalmış bir Afrika toplumu değildir. Sorunlarımız toplum kimliğimizin ötesinde Batı'nın denetiminde bulunan ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle «tam Batılaşma» siyasi seçimi, toplumumuzun tarih ve dünya ilişkileri içinde kazanmış olduğu Türk kimliğini koruyacak ve savunacak biçimde, yerimizin etkin olarak yeniden belirlenmesi ve rolümüz ile ilgilidir. Bu nedenle Türk Kültürü araştırma konularının büyük bir yekünü Türk Dili ve Edebiyatı, folkloru, ahlakı, dini, aile yaşantısı, yaşam tarzı gibi konular olmasına rağmen, bu çalışmalar aracılığı ile dünya ilişkileri içinde bize verilen yer tartışmaya açılmış, tarihi-siyasi boyut gündeme getirilmiştir. Böylece Türk toplumunun özgün kimliği ve sorunlarının çözümü dünya ilişkilerine bağlanacaktır. Anadolu Türk toplumunun bağımsız varlığı ve rolü Türk toplumuna tarihte ve dünyada yeni bir yer yakıştıracak biçimde, «Türk Halk Kültürü»nün kesintisiz birliği ve değişmesi ile açıklanmaya girişilecektir.

Köprülü'de Türk toplumunun kesintisiz tarihi, tarih ve dünya ilişkileri içinde özgün karakteri Türk halk kültürü öğeleri aracılığı ile tanımlanmaktadır. Bu öğeler değişik ortamlarda ve koşullarda özel biçimler almakta ve tarih içinde birbirlerini izlemektedir. Türk halk kültür öğelerinin kendinde bulunan eğilimler ve üstünlükler belli belirsiz bütün dönemlerde de bulunmakta, değişik koşullarda bu eğilimler daha üst düzeyde kendilerini gerçekleştirmektedir. Köprülü daha ilk çalışmaları olan «Türk Edebiyatında Usul» (1913), «Türk Edebiyatında Aşık Tarzının Menşei ve Tekamülü», «Türk Edebiyatının Menşei» (1915) gibi çalışmalarında uzun dönemli ve topluma dayalı bakış açısıyla Türk dili ve Edebiyatının eski biçimlerinin tarih içinde kazanmış olduğu yeni mahiyetlerin nasıl ele alınabileceğinin esaslarını belirtip, belli konularda bu görüşünü uygulamaya koymuştur.

Köprülü öncelikle Anadolu Türk toplumunun kökenini, toplum özelliklerinin değişik ortamlarda aldığı biçimleri, yeni kimlik değişimimizi doğrulayacak ve Batı içinde özgün yerimizi belirtecek bir biçimde açıklamak için uzun dönemleri kapsayan bir model

önermiştir. «Türk tarihi yalnız edebiyatın değil bütün içtimai müesseselerin tetkiki hususunda, başlıca üç devreye ayrılır». 1. «İslâmiyetten evvel Türk Edebiyatı», 2. - «İslâm Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı», 3. - Avrupa Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı» olarak üç uygarlığı, üç tarihi dönemi ve geniş bir coğrafyayı kapsayacak biçimde «takvimi bir sıra takip ederek gelişme tarihlerine göre -umumi medeniyet tarihi çerçevesi içinde- izaha» çalışmıştır. («Türk Edebiyatı Tarihi», 1920-21, 1926).

Bu dönemlendirme ile Türk halk kültürünün gelişmesi veya toplum tarihinin kavramsal bir şema içine oturtulması mümkün olacaktır. Toplum bu değişmelerde «antropolojik yapı»sı (dil, hukuk, sanat, edebiyat, devlet gelenekleri) aracılığı ile Türk kimliğini koruyacaktır. Diğer bir deyişle, toplum varlığı ve kökeni Batı dışı özelliklerle tanımlanacaktır. Bu özellikler kimliğimizin Batı'dan farklılığını, eksikliğini nedenini açıklayabildiği gibi aynı zamanda Batılılaşma içinde de ayrı bir rol talep edilmesine ve bağımsız varlığımızda belirtmeye imkan verecektir. Toplum kimliğinin/varlığının korunması, sürekliliği durağan bir biçimde değil, toplumlar arası ilişkilerle yeni mahiyetler kazanması biçimindedir. Böylece belli bir gelişme çizgisi içinde toplumun kendi bağımsız yerine sahip çıkması mümkün olacaktır. Türk kültür tarihi devirleri bu hareketin karşılaştığı problemleri ve değişimin yönünü göstermektedir. Bu şema çerçevesinde belli meselelerin ve tarihi malzemenin (dil, sanat, din, hukuk, folklor, siyaset gibi çeşitli konuların) birlikte ele alınması, belli olayların altının çizilmesi, tasnif edilmesi mümkün olmuştur.

Köprülü'nün Türk tarihini dönemlendirmesi Batı'daki İlk-Orta-Yeni Çağ ayırımının karşılığıdır. Ancak aynı değişiklikler veya Batı uygarlığı kalıpları ile uyum söz konusu değildir. Diğer deyişle, «Kölelik, Feodalizm, Kapitalizm aşamaları» ve çekişmesi yoktur. Sözgelisi, Köprülü «İslâm Feodalizmi» kavramını kullanmasına rağmen bunun Batı'daki feodalizmden farklı olduğunu belirtir. Yine Batı uygarlığı tesirinde Türk tarihinden bahsetse bile bu Batı tarihinin bir uzantısı ve benzeri değildir. Bu nedenle Köprülü'nün modeli, Batı tarihi gelişmesi ile mukayese yapmaya ve Türk tarihinin farklılığını belirtmeye uygundur. Bu yönü ile Türk halk kül-

türünün bağımsız varlığı ve kesintisiz gelişmesi dünya tarihi içinde ele alınmış olacaktır.

Türk toplum varlığının tanınması ve açıklanmasının "Türk Halk Kültürü"nü gelişmesi temelinde ele alınması, uygarlık alanı değişikliklerinin toplum kimliğinin değişmesinde sorun yaratmaması Türk toplumunun varlığının tarihte yeni temellere oturtulması konusunda problem yaratmayacaktır. Uygarlığın tarihi gelişmede bir araç olması uygarlık değişmelerine rağmen toplum olarak farklılığımızı ve sürekliliğimizi belirtmeye imkan verecektir. Bu semada Türk Kültür Tarihi dönemleri arasındaki ilişki ve sürekliliğin «ileri» bir aşamalar dizisi olarak verilmesi ile Batı ile olan ilişkilerimiz ve Batı'ya yönelişimiz, toplumun Batılılaşması doğrulanacaktır. Diğer deyişle, Batı'ya yönelişimiz ve Batı uygarlığının temelleri tartışma konusu yapılmayacaktır. Batıcılığa ayak uydurmamız, Batı uygarlığına katılmamız özünde İslâm uygarlığı çerçevesi içine girmemizden farklı olmayacaktır. Köprülü'nün sunduğu şema temelinde toplumun gelişme yolu bilindikten sonra tarihi gelişmenin tanınmasında, açıklanması değil ama tanınmasında zorluk kalmıyor.

Köprülü'nün Türk kültür tarihini dönemlendirmesinde, toplumsal varlığımızı ve yönelişimizi belirleyen temel belirleyici bir ilişki, ana ilişki yoktur. Toplumun kültür özelliklerinden (toplum çözümü ve bilincinden) kaynaklanan farklılığından sorunlarının çözümünde nasıl faydalanılacağı belirsizdir. Türk toplumunun tarihi birikimi veya geçmişte mensubu olduğu uygarlıkların özellikleri ve nitelikleri Batı genel çözümü karşısında önemli olmayacaktır. Diğer bir deyişle, çözüm olarak getirilen yeni siyaset dünya ilişkilerine yön verme imkanlarından yoksun, kendi dışımızdaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkıyor. Bu nedenle toplumun tarihi birikimi ve yaratıcılığı sonuçta tartışma konusu olmaktan çıkmayacaktır. Sorun budur.

Türk toplumuna özelliklerini kazandıran ve tanıtan kültür kurumları, doğadan kendiliğinden edinilmiş değildir, toplum ilişkilerine ve tarihe dayalı bir çözümün ürünüdür. «İslâmiyet öncesi Türk kültürü» tanımı bile bu kültürün bağımsız bir çözüme ve bu çözümün bilincine -«Orta Asya Göçebe Türk Uygarlığı»- sahip olduğunu göstermektedir. Türk kültürünün gelişmesi, değişmesi

belli uygarlık çevreleri ile (Uzak Doğu'da Çin ve Hind, Yakın-Doğu'da İran, İslâmiyet ve Bizans/Batı) ilişkilidir. Türk toplumunun bu uygarlıklarla kurduğu ilişkiler siyasi bir yön taşımaktadır. Bu nedenle bu ilişkiler siyasi kuruluşlar, devlet örgütlenmesi biçiminde olmuştur. Birbirinin izleyicisi olarak değişik zamanlarda ve mekanda kurulu Türk Devletleri Türk kültürünün yaratıcı potansiyelini, kendine özgü bağımsız çözümünü ve bilincini göstermektedir. Türk toplumunun tarihi birikimi ve yeteneği, en üst düzeyde Anadolu Türk kültürü çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Türk toplumunun tarihi ve coğrafi geniş bir sahada etkinliğine rağmen, Türk kültür tarihinin dönemlendirmesi içinde en önemli olay, «Anadolu'nun Türkleşmesi» veya «Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu» olayıdır. Bu olay uygarlık ve kimlik değişikliğine rağmen Türk kültürünün bağımsız varlığını ve sürekliliğini belirtmeye uygundur. Bu nedenle Köprülü'nün Türk tarihinin bütünsel evrimi içinde ele aldığı temel mesele «Anadolu'nun Türkleşmesi» diğer deyişle Türklerin Anadolu'da toplum olarak varlığının kaynağı olayıdır. Bu Osmanlı'nın varlığını da açıklayacaktır. Bu konu Köprülü'nün en çok bilinen ve üzerinde durulan tezlerinin başındadır. («Türk Edebiyatında ilk Mutassavvıflar», 1919). Bu çalışmada temel tez, Anadolu Türk toplumunun varlığı ve sürekliliğinin Orta Asya Türk kültürüne bağlı olarak açıklanmasıdır. «Anadolu Türk Medeniyeti» ile «Orta Asya Türk Medeniyeti» arasındaki kültür birliği ve devamlılığı Tasavvuf Edebiyatı temelinde kurulmuştur. Bunun için Anadolu Türk Halk kültüründe Orta Asya etkisi şamanlığın etkisi ile kanıtlanmaya çalışılacaktır. Türkistan derviş Ahmet Yesevi ile Anadolu derviş Yunus Emre iki ayrı toplumu ve coğrafyayı kültür şahasında birleştirecektir. Böylece Türklerin «İkzaman» tarihi «Ortazaman» tarihi arasında en büyük merhale açıklanmış olacaktır. Anadolu'nun Türkleşmesi bu açıdan Türk kültürünün devamlılığı içinde toplumun uygarlık alanını değiştirmesinden başka bir şey olmayacaktır. Bu açıklama, Türklerin Yakın-Doğu'da Anadolu dışında niçin varlıklarını sürdüremedikleri ve Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerini tam açıklayamayacak, yeni sorulara neden olacaktır.

Batılılaşma ile birlikte Anadolu Türklüğünün dünya uygarlık tarihi içindeki yeri ve rolü, varlığı Batı'nın kendi çıkarları açısından

dan tartışmalıdır. Özellikle Osmanlı «fetih siyaseti»nin bir «istila hareketi» olarak gösterilmesi, Yeni Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında siyasi kadroların Osmanlı'yı inkar etmesi sonucunda Osmanlı'nın toplumumuza ve tarihimize yabancı bir kuruluş olarak görülmesi Anadolu'da toplum olarak varlığımızı tartışmaya sokacaktır. Bu görüşün bağlantısı olarak Batı'da yaygın olarak savunulan «göçebe, barbar Türkler» tezi ve Osmanlı'yı Bizans'a dayamak için Osmanlı Devleti'ni müesseseleri ve siyasi ananeleri ile Bizans'ın devamı sayan görüşlerin (Gibbons ve destekçileri) eleştirisi Köprülü'nün girmek zorunda kaldığı bir tartışmadır. («Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri», 1931. «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu», 1934). Köprülü, Osmanlı'ya yönelik Batı'da da olumsuz görüşleri karşılamak veya Osmanlı'yı Bizans ile açıklayan görüşlere karşı mübalağlı bir biçimde Osmanlı ile Bizans arasındaki bağlantıyı inkar ederek, Osmanlı ile Anadolu Selçukluları (dolayısıyla Orta Asya Türk Kültürü) ve Yakın Doğu Türk-İslâm Devletleri ile ilişkisini öne çıkaracaktır. Orta Asya ile Anadolu Türklüğü (Selçuklu) bağlantısı, Osmanlı'nın varlığını açıklayacaktır. Ancak Osmanlı'nın varlığının Batı tarihi içindeki yeri ve önemi gözardı edilmiş olacaktır. Köprülü'nün bu çalışmada amacı Anadolu'nun Türklerin başkalarından gaspettikleri bir yer olmadığını göstermektir. «Türkler barbar, geçtikleri yer üzerinde ot bırakmayan ve ilk yenilgide çadırlarını toplayıp yerlerine dönen göçebe, barbarlar değil»lerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu Türk toplumunun kurumsal devamlılığının bir uzantısı olarak açıklanacaktır.

Anadolu Türk kültürünün, toplum kurumlarının tarihi kökeninin Orta Asya bağlantılı olarak açıklanması, İslâm uygarlığı içindeki yerimiz belirtilmediğinde, Yakın Doğu'da Türk toplumunun varlığını tartışma konusu yapacaktır. Bu aşırılıklardan kaçınmak için «Orta Çağ» Türk kültüründe Türk-İslâm devletlerinin ve toplum geleneklerinin sadece Türk kültürü kökenli değil, aynı zamanda İslâm kökenli özellikler taşıdığına kanıtlanması, yine bu kanıtlardan yola çıkarak Türk kültürünün İslâmiyet üzerindeki etkisinin ve bağımsızlığının açıklanması gelecektir. («İslâm Medeniyeti Tarihi», W. Barthold, F. Köprülü'nün «Başlangıç» ve «İzahlar ve Düzeltmeler» kısmı, 1940). «Türk-İslâm Devletleri»nin

kurulmasında başlangıçta Türk toplumunun, «kabile yaşantısından kaynaklanan özelliklerin evrimi» sözkonusu olsa da, bu özelliklerin yeni mahiyet almasında İslâm uygarlığının kendi gelenekleri de, (bu geleneklerde kendi ile sınırlı değil, İran ve Bizans uygarlıklarından/geleneklerinden faydalanacak), önemli rol oynayacaktır. Türklerin, İranlıların ve Arapların İslâm öncesi ayrı tarihleri, ananeleri, coğrafi muhitin ve yerli medeniyetlerden gelen ayrılıkları olmasına rağmen İslâmiyetten kaynaklanan «aynı kültür dairesine mensup ve çok defa 'müşterek bir tarihe malik' olmaktan ileri gelen umumi ve müşterek bir takım karakterleri de vardır». Türkler İslâm Medeniyetinin gelişmesi için Araplar, İranlılar ve diğer müslüman unsurlarla beraber çalışmışlar, «muhtelif İslâm sahalarında askeri aristokrasi'ye müstenit devletler kurmuşlar ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak son asra kadar İslâm dünyasının hegemonyasını ellerinde tutmuşlardır. İşte bu bakımdan dünyanın ve bilhassa İslâm Dünyası'nın mukadderatı üzerinde büyük ve devamlı tesir yapmış olan Türklerin tarihini bilmeden İslâm tarihini anlamak mümkün olamayacağı.. İslâm tarihi çerçevesine sokmadan Ortazaman Türk tarihini anlamak da mümkün olamayacağı» tezi Köprülü'nün bu çalışmasında savunulmaktadır. Köprülü, İslâm uygarlığı ile ilişkimizi Yakın Doğu'da varlık nedenimizle ve Türk toplumunun «tarihi yürüyüşü» ile bağdaştıracaktır. Bunun sonucunda Köprülü Osmanlılığın küçük bir aşiretten çıkmış bir İmparatorluk olarak düşünülmemeyeceği sonucuna varıyordu. Türk toplumunun İslâmiyete ayak uydurması ve farklılığını açıklaması, aynı zamanda Batı uygarlığı tesirinde olmasına rağmen Anadolu Türk toplumunun özgün varlığını ve Devlet'in Türk kökenini de açıklama imkanı verecektir.

Köprülü'de Türklerin tarihinin dönemlendirilmesi ve toplum varlığı belli uygarlıklar çerçevesi ile uyumludur. Ancak, bu örtüşmeye rağmen sorun «Batı uygarlığı tesirinde» Anadolu Türk tarihinin açıklanmasındadır. Batı uygarlığı tesirinde Türk tarihi açıklanması gereken yeni sorunlara neden olmaktadır. En başta Batı ile tarihten gelen sorunlarımız, Osmanlı'nın Batıya karşı varlığı ve Türk toplumunun Batılılaşmaya karşı direnci sözkonusudur. Bunun yanında Devlet'in Batılılaşma girişimlerine rağmen Batı ile ilişkilerimiz problemsiz değildir. Yine Türklerin Orta

Asya'da ve Yakın Doğu uygarlıkları ile ilişkileri bir kimlik sorunu- na neden olmamıştır. Tersine bu konuda kimliklerini korumalarından bahsedilebilir. Ancak Batılılaşma ile bir kimlik değişikliğinden, kimliğimizde bir eksiklikten bahsedilmektedir. Bu nedenle F. Köprülü'de Türk toplumunun en olgun modeli «İlkzaman» «Orta Asya Göçebe İmparatorlukları» ve «Ortazaman» «Türk-İslâm Devletleri» ile sınırlı kalmıştır. Yeni siyasi seçimimizle birlikte toplum kimliğinin Batılı yönde değişmesi gereği («Batı Toplum modeli», Batı ideal «Toplum tipi» ile) vurgulanmaktadır, ancak bu konuda Batılılaşmaya karşı toplumun belli bir tepkisi sözkonusudur. Batılılaşmanın toplumun sorunlarına çözüm olmaması nedeniyle toplum ile Devlet'in siyasi seçimi arasında uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Geçmişte Türk toplumunun kimliği ile Devlet'in siyaseti ve ilişki kurduğu uygarlık çevresi arasında bir uyumsuzluk yoktur. Batılılaşma toplum çözümü olmadığı için, aynı zamanda bir kimlik belirtisi olan Batı uygarlığı ve değerleri ile toplumun bütünleşmesi, uyumu sözkonusu olmamıştır. Köprülü, modeli içinde çelişkiye yol açacağı için Batılılaşmaya karşı toplumun uyumsuzluğu ve tepkisini görmezden gelmiştir. Türk toplum tarihini birbirini izleyen aşamalar dizisi olarak dönemlendirmesi ile Anadolu Türk toplumunun Batı uygarlığı, değerleri ile toplum olarak uyuşabileceğini gösterme çabasıdır. Tarihe ait referanslarla yeni yönelişimiz doğrulanacak, bağımsız bir yer ve rol talep edilecektir.

Türkler Orta Asya ve İslâm ve Doğu uygarlıkları içinde öncü bir rol alarak bu uygarlıkların varlığını sürdürmesinde, temsil edilmesinde önemli rol oynamışlardır. I. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan yeni gelişmeler Türkiye'ye yeni bir önem kazandırmıştır. Batı ülkelerinin Doğu toplumları üzerindeki sömürü ve baskı politikaları karşısında Türk ve Müslüman halkların direnmeleri belli sorunlara neden olmaktadır. Bu gelişmeler içinde Türkiye seçimini Batı'dan yana yapmıştır. Ancak Türkiye'nin Batı siyaseti çerçevesinde Doğu ülkelerini denetlemesi, yönlendirmesi, bağımsız bir ilişki kurması sözkonusu değildir. Doğu-Batı ilişkileri Türkiye'nin dışında düzenlenmektedir. Bu nedenle kültür yakınlığı öne çıkarılmıştır. Türkiye bu toplumlara Batı dünya egemenliği ile Batı toplum modeli çerçevesinde uyuşulabileceğini gösterme çabasıyla sınırlanmıştır. Batı da bu açıdan Türkiye'nin rolüne ihtiyaç duy-

muştur. Bu nedenle «tam Batıcılışmamız», Devlet'in toplumla ortaklığı sözkonusu edilecektir.

Köprülü'nün açıklamaları özellikle I. Dünya Savaşı ile biçimlenen dünyada Türkiye'nin yeni seçimini ve hedeflerini tanımlama, Anadolu Türklüğünün rolüne ve bölgemize yönelik Batı dünya siyasetine kuramsal bir destek oluşturma çabası olarak önem taşımaktadır. Bu açıdan Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü ve Osmanlı bağlantısını öne çıkarmıştır. Bu, Doğu-Batı ilişkilerinin Türkiye dışında düzenlenmesine karşı, yeni bir rol talebidir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası Batı dünya egemenliği içinde dünyanın paylaşılması ile artık Doğu ülkeleri tartışmasız biçimde Batı'nın denetimine girmiştir. İki bloğa ayrılan dünyada, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin askeri yeri ve rolü gündeme gelmiştir. Yerimiz ve rolümüzün iki blok arasında çıkacak savaşta «savaş alanı» olarak kesinleşmesi ve sınırlanmasıyla Batı siyasetine doğrudan bağlanacağız. Bu sınırlanmanın yanında Batı dışı toplumlarla Batı arasındaki ilişkilerin tanımlanmasında yeni kuramların («Az-gelişmişlik» gibi) Batı tarafından empozisi ile bölgesel rolümüz de sınırlanmıştır. Biz de kendimizi bu kuramlarla tanımlayacağız. Bu nedenle Köprülü'nün tarih çalışmalarının devamı (Belleten ve İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı maddeler dışında) gelmeyecektir. Ancak Köprülü'nün öğrencileri ve izleyicileri tarafından (Abdülkadir İman, Faruk Sümer, Osman Turan, Abdülbaki Gölpinarlı, Mustafa Akdağ, Halil İnalçık gibi) Köprülü'nün gündeme getirdiği model içinde Türk Tarihi çalışmaları, farklı meselelerin altı çizilse de, ele alınmaya devam edilmiştir.

Türk tarihinin Batılı metodlar sayesinde toplum temelinde ele alınarak bütünselliğinin ilk defa F. Köprülü tarafından ortaya konulduğu yaygın bir görüştür. F. Köprülü'nün ortaya koyduğu tarih görüşünün öneminin «Osmanlı Tarih;iliği» horlanarak öne sürülmesi yersizdir. Osmanlı tarihçileri bütünsel bir tarih görüşüne elbette sahiptirler. Bunu Osmanlı siyasi çözümüne ve Doğu tarih geleneğine bağlılıkla ifade etmişlerdir. Osmanlı tarihçilerinin genel dünya görüşü çerçevesi (metodolojisi, açıklama biçimi) Osmanlı çözümünüyle, siyasi tekeliyle doğrudan bağlantılıdır. Osmanlı tarihçilerinin Osmanlı çözümünün içermediği bir anlayışa, soruna cevap aramamaya koşulmamaları doğaldır. Osmanlı, Türklerin ta-

rihleri içinde oluşturdukları yeni ve üstün bir dünya siyaseti, dünya devletidir. Osmanlı tarihçilerinin egemen dünya anlayışları dünya siyasetine bağlı geniş bir çözüm ve gelenekle ilişkilidir. Osmanlı tarihçileri için çözümün genişliği nedeniyle saray-siyaset merkezli bir tarih anlayışı geçerli olmuştur. Osmanlı coğrafyasında değişik halklarının tarihini Osmanlı çözümünden, siyasetinden ayrı olarak almak bugün de mümkün değildir. Bu toplumlar kendi tarihlerini, dünya tarihi çerçevesinde yerlerini Osmanlı tarihi içinde öğreneceklerdir. Osmanlı Devleti'nin genel dünya görüşü ile imparatorluk içinde yaşayan değişik dinlerden toplumların dünya görüşü arasında bir uyumsuzluk yoktur. Tarihimizde ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında geliştirilen yeni tarih görüşünü, dönemin ve belli koşulların ideolojik bağlanmasını, bütün dönemlere yönelik bir problem olarak sunmak ve Osmanlı tarihçilerini Köprülü gibi bir tarih anlayışına sahip olmadığı için küçümsemek, Köprülü'ye bu anlamda önem atfetmek yersizdir.

Köprülü, Dünya siyasetinde kullanabileceğimiz araçların ve geleneksel ilişkilerin reddedildiği bir dönemde, Doğu uygarlık çevreleri ile ilişkilerimizi ve özelliklerimizi reddetmeden,, Türk toplum tarihinin ayrıştığı alanları gündeme getirmiştir. Köprülü'nün bazı konuları açıklarken mübalağaya düşmesi, kullandığı model ve vardığı sonuçlar eleştirilebilir. Kültür ve uygarlık ayrımı, Osmanlı-Saray sanatını yabancı bir sanat olarak göstermesi, Halk sanatına üstünlük vermesi, Osmanlı'da Bizans etkisinin küçümsemesi ve Türk tarihinin Batı tarihi içindeki yerinin, etkisinin gözardı edilmesi, Türk tarihinde Batılılaşmanın doğrulanması, Batı toplum modelinin çözüm olarak gösterilmesi tartışmalı konulardır. Ancak Köprülü'nün yeni Devlet'in reddettiği Osmanlı siyasi varlığını değişik bir nedenle de olsa gündeme getirmesi, Orta Asya ve İslam tarihi ile birbirini reddetmeden Anadolu Türklüğü temelinde ilişki kurma çabası Türk toplum düşüncesi açısından kazanç olmuştur. Anadolu Türk toplum tarihine ve siyasi-coğrafyasına genişlik ve derinlik kazandırmıştır. Orta Asya Türk uygarlığının yeri, Türk Tasavvufu, Türk Devletlerinin askeri yönü üzerindeki görüşleri, Selçuklular ve Anadolu Selçuklulukları'nın İslâm uygarlığı içinde görevi, Moğol istilası gibi tarihimize ve sosyolojimize kazandırdığı yeni konu ve sorunlar toplum gücümüzü tanımamız açısından

önemlidir. Köprülü'nün bu konuları ele alış biçiminin, güçlü geleneksel tarihçiliğimizin etkisi nedeniyle, özgün toplum gerçeğimizin anlaşılması ve Batıcılışma olayının eleştirisi açısından da belli bir değer taşıdığını kabul etmek gerekir.

Fuat Köprülü tarihimizde yeni gelişmeler sonucu ortaya çıkan sorunlara Devletin genel eğilimine uygun olarak, toplumun Batılılaşması çerçevesinde, kuramsal destek ve temel sağlamak çabasıdadır. Ancak bu genel eğilim içinde İslâmiyet'e ve Osmanlı'ya bakışında farklı bir konuma sahiptir. Anadolu Türk toplumunun bağımsız varlığını ve çıkarlarını tarihi boyut içinde belli uygarlık çözümünü ve bilinci çerçevesinde tartışması nedeniyle günümüzde de önemini korumaktadır.

İstanbul, 1995